

Tjäder

© Erik R. Lindström, Örnbo viltfakta 2006

Viltforskning söker som all forskning klarlägga principerna bakom det vi direkt kan observera. Målet är att förstå naturen så bra att man t.ex. kan förutsäga vad människans ingrepp leder till. Ett sådant ingrepp är skogsbruket. En artgrupp som rimligtvis påverkas av skogsbruket är skogshönsen.

Vi har fem vilda arter av familjen skogshöns (*Tetraonidae*) i Europa: järpe, fjällripa, dalripa, orre och tjäder. Fjällripan, som visserligen är nära släkt med de andra, går normalt inte längre ned från kalvfjället än till de översta delarna av fjällbjörkskogen. (Vill man ta hänsyn till sådana avvikelser kan man kalla familjen orrfåglar i stället.) Även dalripan räknas traditionellt till fjällvärldens fauna, men den förekommer över hela den norrländska skogsvärlden. Liksom de övriga tre kan den således betraktas som ett "äkta" skogshöns.

För snart 50 år sedan beskrev P. Seiskari hur dessa fyra "äkta" skogshöns har delat upp skogen mellan sig beroende på skogsbeståndens ålder. I grova drag innebär det att dalripa, orre, järpe och tjäder avlöser varandra allt eftersom skogen växer upp och åldras efter stormfällning, skogsbrand eller kalhugning. Tjädern är enligt denna idé knuten till den mogna uppväxta skogen där det har glesnat mellan stammarna och ljustet åter kommit in. Numera kalhugger man skogsbestånden när den årliga tillväxten börjar plana ut. Det är långt före deras naturliga maximala ålder. Således bör tjädern vara den art som drabbas hårdast av modernt skogsbruk.

Utvecklingen av dagens mekaniserade skogsbruk tog riktig fart i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Man talade om att skogen var överårig och maskinerna tog upp stora hyggen som efterbehandlades på samma rationella sätt. Det ledde till en intensiv debatt om hyggesbruk, skogsplöjning och kemisk röjning (besprutning med fenoxisyror för att bekämpa lövsly). Samtidigt kom alarmerande rapporter om nedgång i tjäderstammarna runt om i Skandinavien. Ett antal forskningsprojekt rörande skogshönsens biologi startades i Sverige och Norge.

De stora hyggena i den tidigare relativt ålderstigna skogen ledde snart till att vi hade en skog med bestånd i två distinkta åldersklasser: ung och gammal. I denna mer eller mindre svart-vita värld uppförde sig tjädern som förväntat. Enligt en undersökning krävdes minst 100 ha stora bestånd av gammelskog med inslag av tall för att tjädern alls skulle kunna existera i ett område. Dessutom ökade antalet individer per ha med storleken på beståndet i fråga. Enligt en annan undersökning tålde tjäderstammen att bestånden av gammal skog var mindre än 100 ha under förutsättning att bestånden i alla åldrar i ett område var små (alltså inga stora hyggen) och att det fanns minst 50% gammal skog i området som helhet. Ytterligare en studie visade att förhållandet mellan mängden skjutna tjädrar och orrar hade följt förhållandet mellan mängden gammal och ung skog i Sverige under hela 1900-talet: ju högre andel gammelskog desto mer tjäder per orre och tvärs om.

Uppenbarligen var gammal skog tjäderns huvudmiljö och lika uppenbart borde den därför drabbas av det moderna skogsbruket med stora hyggen och liten andel gammal skog. Tjäden fördes upp på den s.k. rödlistan över "hotade" arter; visserligen bara i den vaga kategorin "lokalt hänsynskrävande", men likafullt på samma lista som starkt och akut hotade arter (samt redan utdöda!). Med journalistikens känsla för överdrifter blev alla arterna på listan akut hotade i dagspressen. Och snart kunde man finna tjäderns bild bakpå mjölkpaketen i en serie över utrotningshotade djur.

Mjölkpaketens serie skulle kanske ha hetat "Våra vanligaste utrotningshotade djur". Några av studierna från 1970-talet drevs nämligen vidare så långt att den svart-vita bilden av skogsbestånden började skifta i många fler nyanser. I detta perspektiv kunde man visserligen konstatera att tjädertupparnas dagrevir runt spelplatsen är mindre ju mer gammelskog det finns inom 1 km radie, liksom att lekarna då också omfattar fler tuppar. En del spelplatser försvinner helt vid kalhuggning. Men man fann också att spel-tupparna kan acceptera skog som bara är 30 år gammal om den inte är för tät. Och det kan uppstå spelplatser i medelålders skog om den är gles. En del tuppar kan rent av spela helt ensamma. I ett område gick andelen gammal skog (mer än 70 år) från 55%

till 25% under studiens gång. Antalet tjädertuppar på våren reducerades, men inte med mer än 30%.

Hönorna är å sin sida inte alls lika beroende av gammal skog som tupparna. I nyss nämnda studie höll sig antalet hönor oförändrat. Så skiljer sig också tupp och höna åt i sina krav på miljön nästan lika mycket som två olika arter. (Passande nog har de på norska två artspecifika namn: tiur= tjädertupp och røy= tjäderhöna.) Det är bara under vintern deras krav tycks sammanfalla någorlunda. Båda föredrar då äldre barrblandskog även om hönan väljer och kan stå ut med yngre bestånd än tuppen. Under speltiden besöker hönan givetvis leken, men redet kan hon lägga i stort sett var som helst i skogen, även om det gärna får vara inslag av sumpskog i närheten. Även under vandringarna med de nykläckta kycklingarna föredras fuktig mark och kantzoner mot rena våtmarker.

Över huvud taget tycks fuktiga marker och blåbärsdominerad skog vara mer betydelsefulla för höna och kycklingar än gammelskog. (Fast rena kalytor undviker de.) Deras stora problem med skogsbruket är i stället indirekt. Gräsytor som kalhyggen ger möjlighet för åkersork att ta sig in i skogen, och med denna följer räven. Och när det återkommande blir brist på sork ger sig rävarna på ägg och kycklingar. Det innebar t.ex. att området där andelen gammal skog minskade från 50 till 25% inte längre var självförsörjande på ungfågel att rekryteras till stammen av vuxna fåglar. Att stammen inte minskade stadigt berodde på invandring från bättre tjädermarker.

Sammanfattningsvis kan sägas att det moderna skogsbruket med trakthyggen inte är så förödande katastrofalt för tjäderstammarna som man en gång trodde. Åtminstone inte vad gäller skogsbeståndens ålder. Men det skrev redan Torolf Winqvist i "Lär känna tjädern" 1988. Man kan också notera att Erik Rosenberg i sin bok "Uvberget och tjäder-skogen" från 1963 faktiskt menar att trakthyggesbruk är mer gynnsamt för tjädern än blädningsbruk. Det senare innebär att man håller ett skogsbestånd i en stabil fördelning med träd i alla åldrar. Enligt Rosenberg ger det en alltför mörk och tätstammig skog för tjädern. Trakthyggesbruket ger i stället jämnåriga bestånd. En viss förlust av

tjädermark är dock oundviklig även vid trakthyggesbruk när skogens omloppstid sänks. Men bedrivs skogsbruket med viss eftertanke så att man sparar spelplatser och inte ställer träden alltför tätt klarar sig tjädern förhållandevis bra. Det finns till och med exempel på spelplatser i rena tallungskogar, även om det hör till undantagen.

Det ovanstående betyder givetvis inte att tjädern trivs lika bra i den moderna kulturskogen som i naturskogen. Gran får ofta ersätta tall vid nyplantering i många skogsbestånd, inte minst för att man då slipper betesskador av älg. Och mycket av den undervegetationen som gynnar tjädern (bärris m.m.) försvinner när granarna växer upp till täta skuggande bestånd. Till detta kommer att luftburna föroreningar på många håll har lett till försuring och kvävenedfall; något som i sin tur omvandlar undervegetationen även i tallskogar från bärris till gräs.

Mycket av tjäderns problem med skogsbruket hänger annars på storskaligheten. Tjädurar av båda könen behöver en mångfald olika miljötyper under olika perioder av året och det inom rimliga avstånd. Ett alltför storskaligt trakthyggesbruk kan inte erbjuda detta. Men det allvarligaste problemet är kanske ändå att man släpper in gräsmarkernas rävar och andra rovdjur i skogen. Med det följer som nämnts en ökad risk för att ägg och ungar skall tas.

Om tjädern finge välja fritt skulle karakteristiken av dess miljö som den framställs i Svenska Jägareförbundets nya Tidskrift av år 1887 antagligen gälla alltjämt: "...der måste finnas större hult af grof och mogen tall, kärr och bäckdrag få ej saknas och markhåljet af buskar och skogsbär måste vara tillstädes."